

УДК 347.9

*Дарина Олегівна Менюк,
молодший науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
доктор філософії
ORCID: 0000-0002-7083-7573*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Зміни нормативно-правових норм завжди відображають розвиток суспільства та його стан у певний проміжок часу. Виклики, з якими наразі зіткнулася Україна, виокремили низку питань у державно-правому регулюванні та окреслили новий етап у всіх сферах суспільного життя. Це стосується також цивільного процесуального права, трансформація законодавства якого відповідає сучасним вимогам. Зокрема, аналізуючи нинішні тенденції, можливо виокремити два напрями змін: пов'язані з євроінтеграцією України та цифровізацією процесуального законодавства. Заразом, із метою вдосконалення цивільного процесуального законодавства та здійснення ефективного судочинства, ці напрями мають обговорюватись як на науковому, так і практичному рівнях, що, безумовно, засвідчує актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення процесу реформування цивільного процесуального законодавства у напрямі наближення до законодавства Євросоюзу здійснювалось низкою вітчизняних вчених. Серед них: І. Атаманчук, В. Бонтлаб, І. Ізарова, Т. Комарова, М. Мікієвич, Г. Тимченко, І. Яворська та ін. Дослідження сфери здійснення електронного судочинства проводили, зокрема, Н. Бондаренко-Зелінська, Д. Луспеник, Є. Краснов, Н. Сакара, О. Трач, Р. Ханник-Посполітак та ін.

Мета статті. Метою цього дослідження є аналіз змін до цивільного процесуального законодавства в аспекті євроінтеграційних процесів і впровадження електронного судочинства. Крім цього, метою також є огляд інших запропонованих законодавцем змін до цивільного процесуального законодавства.

Основні результати дослідження. Розвиток України як держави більшу частину свого історичного шляху відображав її рух у бік проєвропейських цінностей. 21 березня 2014 року було підписано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що ознаменувало початок здійснення подальших необхідних кроків до поглиблення співробітництва та євроінтеграції, зокрема в судовій сфері [1]. Так, внесено зміни до низки законодавчих актів: були прийняті фактично нові редакції процесуальних кодексів, які набрали чинності у 2017 році. Ці зміни стосувалися зменшення кількості судових інстанцій (прибрали подвійну касацію, дискусії щодо якої не вщухали тривалий час), запровадження спрощених форм судочинства щодо визначених категорій справ, а також інституту врегулювання спору за участю судді. Одна з ключових змін стосувалась введення електронного судочинства та створення основи для подальшої цифровізації цивільного процесу. Згодом зміни до цивільного процесуального законодавства передбачали додаткові касаційні фільтри, звуження можливості для забезпечення позову, а також оптимізацію процедур розгляду певних процесуальних питань.

Загалом, згідно з дослідженнями Українського центру європейської політики та за їх висновками, окреслені зміни до процесуального законодавства сприяють євроінтеграційним процесам. Водночас досі не вирішеними залишаються питання щодо формування спроможних судових інституцій, підвищення ефективності виконання судових рішень. Окремо звертається увага на важливість дебіюрократизації та цифровізації судового процесу і впровадження стандартів сервісної орієнтованості судів [2, с. 217].

У Євросоюзі шлях до створення електронної системи здійснення судочинства розпочався ще у 2008 році із затвердженням Європейської стратегії електронного правосуддя, яка задекларувала розширення застосування цифрових технологій, настільки, щоб у довгостроковій перспективі судові процедури могли бути повністю електронними [3]. Як і в Євросоюзі, так і державах-членах, перехід на електронне судочинство відбувався поступово. Наприклад, у Програмі правосуддя на період 2014–2020 років, визначено напрям розробки, експлуатації та підтримки систем та інструментів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи подальший розвиток Європейського порталу електронного правосуддя як інструменту для покращення доступу громадян до правосуддя [4]. У Програмі правосуддя на період 2021–2027 років ще раз наголошено на сприянні ефективним засобам правового захисту, зокрема, за допомогою електронних засобів шляхом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, інструментів електронного правосуддя, враховуючи конфіденційність і захист даних, а також транскордонну сумісність систем [5].

Стосовно останнього у процесуальному законодавстві України зміни відбудуться 31 грудня 2023 року із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації» [6]. Це сприятиме пришвидшенню процесу інтеграції України з системою електронного судочинства Євросоюзу, а також наближенню до вимог ЄС у сфері електронної ідентифікації.

Вочевидь, що напрям розвитку в бік інформаційних технологій і пришвидшення процесів впровадження електронного судочинства останніми роками зумовлений не лише зручністю та ефективністю таких процедур, а й тим, що подекуди це єдиний можливий варіант здійснення судочинства. Це підтвердилось життєвими реаліями: як пандемією, спричиненою вірусом Covid-19, так і повномасштабною війною в Україні.

Цифровізація цивільного судочинства в нашій державі теж відбувалась у кілька етапів, але здебільшого науковці визначають, що електронне цивільне судочинство перебуває лише на етапі свого становлення [7, с. 123] та потребує подальшого дослідження як окремого правового феномену, зокрема в аспекті віднесення діджиталізації до предмета науки цивільного процесуального права [8, с. 41].

Окремо варто зазначити, що в науковій спільноті використовується поняття «діджиталізація», тоді як у законодавстві – «цифровізація». Однак задля єдності термінології доцільно використовувати останній. Обидва терміни походять від англійського digitalization, що загалом визначається, відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації, як «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір» [9].

З огляду на необхідність розуміння подальших тенденцій розвитку, слід докладніше спинитись на законодавчих процесах останніх років, оскільки виклики сьогодення оголили ряд проблем, які існують при здійсненні електронного судочинства. Так, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затверджена Указом Президента від 11 червня 2021 року № 231/2021, визначає розвиток електронного судочинства шляхом: запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства; впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; удосконалення та розвиток офіційного вебпорталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики [10].

З цього напрямку є напрацювання – проєкт Закону № 9090 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві», що здебільшого стосується деталізації проведення судових засідань у режимі відеоконференції в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Загалом, відповідні зміни стануть позитивним кроком у забезпеченні доступу до правосуддя. Однак, аналізуючи запропонований

текст змін, не можна без застережень оминати передбачену можливість судді брати участь у засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, якщо справа розглядається суддею одноособово. У цьому випадку постає питання у дотриманні суддею відповідних процедур, передбачених цивільним процесуальним законодавством, зокрема, стосовно забезпечення таємниці нарадчої кімнати. З огляду на це, а також задля здійснення ефективного цивільного судочинства, судді при здійсненні своїх повноважень все ж таки мають перебувати у приміщенні суду [11].

Окрім цього, науковці і практики неодноразово звертали увагу на проблеми відсутності єдиної інформаційної платформи, єдиних стандартів щодо відповідних технічних засобів і правил здійснення судочинства при їх застосуванні [12]. Зміни, запропоновані згаданим законопроектом, стосуються лише умов воєнного та надзвичайного стану, що, звісно, є актуальним, але для забезпечення права на справедливий суд мають бути враховані й зазначені вище вимоги, зокрема, в частині, що стосується проведення судових засідань у режимі відеоконференції.

Окрім окреслених змін, на розгляді Верховної Ради України є проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань міжнародного судового співробітництва», який передбачає зміни до ЦПК України з метою забезпечення правової визначеності щодо реалізації окремих процесуальних дій (вручення документів, виклику свідків, отримання доказів) стосовно осіб, які перебувають за кордоном, із метою забезпечення їх прав у судовому провадженні; закріплення загальноприйнятої практики договорів про правову допомогу у цивільних справах щодо звільнення від легалізації або іншого додаткового посвідчення документів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги; врегулювання правових наслідків дії іноземних офіційних документів, пред'явлених на території України; реалізації положень міжнародних договорів стосовно передачі юрисдикції щодо розгляду окремих категорій справ [13].

Звичайно, тексти проєктів закону можуть значно відрізнитись від фактично прийнятих положень нормативно-правових актів. Водночас огляд зазначених змін потрібен з точки зору розуміння динаміки цивільного процесуального законодавства та виокремлення важливих тенденцій розвитку цивільного процесу.

Насамкінець варто спинитись на певних напрацюваннях, що пропонуються відповідно до Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік. Зокрема, важливою є розробка проєкту закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізму судового контролю за виконанням рішень судів і процедури встановлення або зміни способу виконання судових рішень, що уможливить забезпечувати право на судовий захист у частині виконання судового рішення, а відтак зменшити кількість звернень до Європейського суду з прав людини [14, с. 136].

Також названим Планом передбачено внесення змін щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів з розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав дітей. Така ініціатива обґрунтована вразливістю дітей і складністю таких справ. Однак загальний механізм усе ж потребує доопрацювання, оскільки, відповідно до проєкту закону, «суддею, уповноваженим здійснювати розгляд такої категорії справ, може бути обрано суддю із найбільшим серед суддів цього суду досвідом здійснення вказаної категорії справ і високими морально-діловими та професійними якостями» [15]. З огляду на це, виникають запитання щодо достатньої кількості в судах таких суддів, а також механізму призначення таких суддів відповідно до автоматизованої системи розподілу справ. З аналізу викладеного також можна виокремити проблематику збільшення навантаження на суддів: якщо йдеться про призначення одного судді, то який алгоритм дій буде у визначенні справ, наприклад, під час хвороби або відпустки судді, та як вирішувати питання недостатньої кількості суддів на практиці. Для уникнення проблем на практиці ці механізми мають бути обговорені та закріплені у цивільному процесуальному законодавстві.

Висновки. Отже, розвиток цивільного процесуального законодавства відбувається в напрямі євроінтеграційних процесів та в межах загальної цифровізації суспільства. Така трансформація також зумовлена життєвими реаліями та викликами сьогодення. Варто відзначити позитивні аспекти в намаганні, попри воєнний стан, забезпечити доступ до правосуддя, спростити та адаптувати здійснення судочинства. Однак, зважаючи на виокремлені аспекти, зміни до законодавства повинні відображати універсальні тенденції розвитку цивільного процесуального права, зокрема, у частині, що стосується уніфікації проведення судових засідань у режимі відеоконференції, про-

довження вдосконалення електронного судочинства. Водночас будь-які зміни мають обґрунтовуватись необхідністю забезпечення ефективності розгляду та вирішення справ, а тому подальші дослідження цієї тематики є необхідною для цього передумовою.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 21.03.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Україна та Угода про асоціацію: моніторинг виконання (2014 – перша половина 2021 року) / Команда експертів з Угоди про асоціацію Україна – ЄС; ГО «Український центр європейської політики», представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ, 2021. 276 с. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/zvit_ucerp_ukr_final.pdf
3. European e-Justice Strategy. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee of 30 May 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ajl0007>
4. Regulation (EU) No 1382/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing a Justice Programme for the period 2014 to 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1382>
5. Regulation (EU) 2021/693 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing the Justice Programme and repealing Regulation (EU) No 1382/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0693>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2801-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#Text>
7. Ханік-Посполітак Р. Запровадження електронного правосуддя у цивільному судочинстві України. *Право України*. 2017. № 8. С. 122–129.
8. Бондаренко-Зелінська Н. До питання про предмет доктрини цивільного процесуального права. *Діджиталізація та права людини*: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Хмельницький, 30 березня 2021 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 39–42.
9. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
10. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві проект: Закону від 10 березня 2023 р. № 9090. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2910-20#>
12. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні: досвід та перспективи: монографія. Харків Право, 2016. 72 с.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань міжнародного судового співробітництва: проект Закону від 26 листопада 2020 р. № 4428. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2910-20#>
14. План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік: Постанова ВРУ від 7 лютого 2023 року № 2910-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2910-20#Text>
15. Про внесення змін до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження обов’язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах: проект Закону від 03 лютого 2023 р. №8416. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI08718I>

References

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: mizhnarodnyi dokument vid 21.03.2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

2. Ukraina ta Uhoda pro asotsiatsiiu: monitorynh vykonannia (2014-persha polovyna 2021 roku) / Komanda ekspertiv z Uhody pro asotsiatsiiu Ukraina—IeS; HO «Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky», predstavnytstvo Fondu Konrada Adenauera v Ukraini, Kyiv, 2021 r. 276 s.
3. European e-Justice Strategy. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee of 30 May 2008.
4. Regulation (EU) No 1382/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing a Justice Programme for the period 2014 to 2020.
5. Regulation (EU) 2021/693 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing the Justice Programme and repealing Regulation (EU) No 1382/2013.
6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia ukladennia uhody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro vzaiemne vyznannia kvalifikovanykh elektronnykh dovirchyykh posluh ta implementatsii zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu u sferi elektronnoi identyfikatsii: Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku № 2801-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#Text>
7. Khanyk-Pospolitak R. Zaprovadzhennia elektronnoho pravosuddia u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2017. №8. S. 122–129.
8. Bondarenko-Zelinska N. Do pytannia pro predmet doktryny tsyvilnoho protsesualnoho prava. *Didzhytalizatsiia ta prava liudyny*: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Khmelnytskyi, 30 bereznia 2021 roku). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2021. S. 39–42.
9. Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
10. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 chervnia 2021 roku № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo tsyfrovizatsii sudochynstva ta udoskonalennia nakaznoho provadzhennia u tsyvilnomu sudochynstvi: Proekt Zakonu vid 10 bereznia 2023 r. № 9090. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2910-20#>
12. Bryntsev O. V. «Elektronnyi sud» v Ukraini. Dosvid ta perspektyvy: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2016. 72 s.
13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan mizhnarodnoho sudovoho spivrobitnytstva: Proekt Zakonu vid 26 lystopada 2020 r. № 4428. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2910-20#>
14. Plan zakonoproektnoi roboty Verkhovnoi Rady Ukrainy na 2023 rik. Postanova VRU vid 7 liutoho 2023 roku № 2910-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2910-20#Text>
15. Pro vnesennia zmin do statti 18 Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo zaprovadzhennia oboviazkovoї spetsializatsii suddiv iz rozghliadu sprav, shcho vynykaiut iz simeinykh pravovidnosyn i stosuiutsia zakhystu prav ta zakonnykh interesiv ditei, u mistsevykh zahalnykh sudakh ta apeliatsiinykh sudakh: Proekt Zakonu vid 03 liutoho 2023 r. № 8416. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI08718I>

Менюк Д. О. Окремі питання розвитку цивільного процесуального права України

У статті розглядаються окремі тенденції розвитку цивільного процесуального законодавства. Виокремлено два основні напрями змін до ЦПК України, що зумовлені євроінтеграційними процесами та вдосконаленням здійснення електронного судочинства. Останнє відбувається в межах загальної цифровізації українського суспільства. Визначено етапи розвитку електронного судочинства у ЄС. Охарактеризовано електронне цивільне судочинство в Україні. Окремо розглянуто зміни, що стосуються проведення судових засідань у режимі відеоконференції поза межами суду в період дії воєнного стану. Зроблено висновок, що надання можливості суддям вести судові засідання поза межами приміщення суду в режимі відеоконференції порушуватиме процедуру здійснення цивільного судочинства, принципи та гарантії цивільного процесуального права. Окрім цього, проаналізована низка інших змін до ЦПК України, а також виокремлено запропоновані зміни, які покликані сприяти забезпеченню права на справедливий суд, зокрема, у сфері здійснення міжнародного судового співробітництва та спеціалізації суддів з розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав дітей.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне процесуальне законодавство, євроінтеграція, цифровізація, електронне судочинство, судові співробітництва, захист дітей, спеціалізація суддів, проведення судових засідань у режимі відеоконференції.

Meniuk D. O. Some issues of the development of civil procedural law of Ukraine

The article examines certain trends in the development of civil procedural legislation. Two main directions of changes to the Civil Code of Ukraine, which are due to European integration processes and the improvement of the implementation of electronic justice, are singled out. The latter is happening within the general digitalization of Ukrainian society. The stages of the development of electronic justice in the EU are defined. A description of electronic civil justice in Ukraine is given. Changes related to conducting court hearings in the video conference mode are considered separately. In addition, a number of other changes to the Civil Procedure Code of Ukraine are analysed, as well as proposed changes designed to facilitate the provision of the right to a fair trial, in particular in the field of international judicial cooperation and the specialization of judges in the consideration of cases arising from family legal relations and related to the protection of children's rights.

The positive points in the effort to ensure access to justice, to simplify and adapt the administration of justice despite the martial law are noted. However, taking into account the isolated aspects, the conclusion of necessary changes to the legislation which reflect universal trends in the development of civil procedural law, in particular, regarding the unification of court hearings in the video conference mode, the continued improvement of electronic justice, is made. This refers to the proposal to implement the possibility of judges holding a court session outside the court premises in the mode of video conference. However, such a possibility will violate the procedure of conducting civil proceedings, the principles and guarantees of civil procedural law, in particular the confidentiality of the consultation room. It is also determined that changes regarding the specialization of judges in resolving cases involving children require clear regulations regarding the election of such specific judges and the procedure for conducting the relevant hearings. Moreover, another problem concerning the appointment of one judge is specified. In particular, it should be clarified what will the algorithm of action be when determining cases, for example, during the illness or vacation of a judge, and how to solve the issue of insufficient number of judges in practice. In order to avoid such problems, the specified mechanisms should be discussed and fixed in the civil procedural legislation.

Currently, it is pointed out that any changes must be justified by the need to ensure the effectiveness of the consideration and resolution of cases, and therefore further research on the specified subject is a necessary prerequisite for this.

Key words: civil process; civil procedural legislation; European integration; digitization; electronic justice; judicial cooperation; protection of children; specialization of judges; conducting court hearings in the mode of video conference.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-265-270